

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Деркача Андрія Леонідовича на тему:
«Захист прав людини у конституційному процесі:
питання теорії та практики», подану на здобуття наукового
ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями
12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;
та 12.00.11 – міжнародне право

Актуальність теми дослідження. Дослідження А.Л. Деркача здійснено на актуальну тему для міжнародного та конституційного права. Окреслені у роботі проблеми та запропоновані автором шляхи їх вирішення мають також важливе значення для визначення та впровадження інституту конституційної юстиції в Україні, який відповідає міжнародним та європейським стандартам. Саме цей інститут згідно зарубіжної практики показав свою значну ефективність у захисті основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Актуальність тематики дослідження зумовлена теоретичними, методологічними, онтологічними та прогностичними потребами, а також практичними обставинами розвитку галузі екологічного права на глобальному, європейському та національному рівнях.

Сьогодні залишаються малодослідженими аспекти виникнення та розвитку права індивіда на захист власних прав у органах конституційної юрисдикції а також питання найбільш ефективної моделі реалізації відповідного права. Адже висока варіативність національних механізмів конституційної юстиції та потужні масиви схвалюваних ними рішень становлять значний виклик щодо якісних та комплексних наукових узагальнень відповідних процесів, визначення сильних та слабких сторін кожного національного варіанту конституційного

правозахисту, окреслення спільних невирішених питань таких механізмів та рівень захисту прав людини в кожній країні та його відповідність універсальним міжнародним стандартам. Варто констатувати, що питання удосконалення механізмів конституційної юстиції, захисту прав людини в рамках конституційного судочинства підіймалося в роботах багатьох вітчизняних та іноземних авторів, але комплексного монографічного висвітлення досі ця тематика не набула. Відтак тема дисертації належить до найважливіших проблем теорії сучасного міжнародного та конституційного права, і має велике прикладне значення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Метою дослідження Деркача А.Л. є здійснення комплексного наукового аналізу національних механізмів захисту прав людини в рамках діяльності конституційної юстиції країн світу та міжнародні стандарти в цій сфері. Структура дослідження зумовлена поставленими метою та завданнями дослідження та складається зі вступу, п'яти розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 390 сторінок.

Науково обґрунтованою є структура дисертації, що зумовило послідовний та логічний виклад матеріалу роботи та дозволило автору достатньо глибоко і всебічно дослідити обрану тему і сформулювати відповідні висновки, що мають як теоретичне, так і практичне значення.

Дослідження відрізняється високим рівнем аналізу міжнародних та національних правових джерел загалом, зокрема національного законодавства України та різних країн світу щодо конституційних механізмів захисту на національному та міжнародному рівні.

У першому розділі «Онтологія захисту прав людини органами конституційної юстиції» досліджується етапи виникнення теорії захисту прав людини у науковій думці, окремі аспекти захисту прав людини у теорії конституціоналізму, роль держави у проведенні пропаганди та

аналіз практики захисту прав людини в умовах тоталітарних режимів та питання публічного захисту прав людини в теоріях сучасних соціальних наук. Зокрема, здійснено ґрунтовний ретроспективний аналіз на основі якого визначено особливості європейської конституційної доктрини XIX-XX ст. щодо захисту прав людини із доведенням констатації у відповідній науковій думці прямого зв'язку цієї проблематики із загальнофілософськими проблемами (стр. 25-93 дисертації).

У другому розділі «Еволюція конституційних процедур захисту прав людини» досліджено питання еволюції практичних правових стандартів у сфері захисту прав людини шляхом застосування спеціальних публічно-правових процедур та висвітлення нинішніх конституційно-правових моделей правозахисту, розкрито коло повноважень суб'єктів конституційної юстиції у країнах світу та особливості розвитку системи прав людини (стр. 93-143 дисертації). В цьому контексті встановлено спільні та відмінні риси сучасних механізмів захисту прав людини у системі конституційного судочинства із доведенням зв'язку інституту конституційної скарги із правами особи на петиції, на звернення до органів влади та на захист власних прав усіма правомірними засобами.

У третьому розділі «Взаємодія конституційних систем захисту прав людини» розкрито забезпечення взаємного впливу конституційних механізмів захисту прав людини на глобальному та регіональному рівнях та механізми координації національних конституційних систем захисту прав людини (стр. 143-203 дисертації). Значний практичний аспект висвітлює положення дисертації щодо поширення в правових системах низки європейських країн механізмів захисту прав особи конституційними судами через механізми конституційної скарги, багато держав із тривалою конституційною традицією або не застосовують таку модель, або передбачають лише опосередковані чи обмежені можливості звернення індивідів до органів конституційної юстиції. У низці держав функції конституційної юстиції виконує Верховний суд або його окрема палата; а у соціалістичних правових системах механізмів

конституційного правозахисту, так само як й окремих органів конституційної юстиції, не передбачено узагалі. Така позиція низки демократичних держав викликає питання співвіднесення заборони особі скаржитися до конституційної юстиції із її правами на петиції, на звернення до органів влади та на захист власних прав усіма правомірними засобами.

Слід підтримати висновок автора про те, що взаємний зв'язок універсальних та національних конституційних механізмів захисту прав людини в умовах глобалізації конституціоналізму та діяльності конвенційних органів під егідою ООН, що розглядають звернення фізичних осіб та водночас встановлюють стандарти ефективності захисту прав людини для національних органів, включно із конституційними судами, доведено особливу роль у цих процесах Комітету з прав людини ООН.

У четвертому розділі «Розбудова вітчизняної моделі захисту прав людини в конституційній юстиції» досліджено етапи становлення конституційних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, проблемні аспекти практики їх застосування, зокрема в рамках євроінтеграційних процесів в Україні (стр. 203-278 дисертації).

Потреба удосконалення системи конституційної юстиції також відображалася у чисельних програмних актах забезпечення взаємодії України з ЄС та виконання Угоди про асоціацію з Союзом, у програмах євроатлантичної інтеграції України та в Планах дій Ради Європи для України, але носила загальні риси та не передбачала запровадження інституту конституційної скарги. Лише у відповідному Плані Ради Європи на 2018-2021 роки формулювалися заходи підтримки інституційної спроможності та кадрового потенціалу Конституційного Суду в умовах реалізації ним правових механізмів конституційної скарги. Таким чином запровадження механізмів правозахисту у вітчизняній моделі конституційної юстиції носило певною мірою незапрограмований, ситуативний характер.

У п'ятому розділі «Перспективи глобалізації систем захисту прав людини органами конституційної юстиції» досліджено аспекти програмного забезпечення розвитку механізмів захисту прав людини у конституційній юстиції, зокрема шляхом запровадження інституту конституційної скарги, а також поточних проблем, пов'язаних із розглядом таких скарг Конституційним Судом України (стр. 278-310 дисертації).

Автором у дослідженні піднято надзвичайно гостру проблему процесуальної «боротьби» між судами різних юрисдикцій у випадку розгляду справ про порушення прав людини. Так, дійсно не лише в Україні але й багатьох країнах через механізм конституційної скарги виникають проблеми конкуренції двох процесуальних порядків, в яких розглядається справа заявника, а також дотримання інтересів третіх та інших осіб у справі, яка розглядалася судом загальної юрисдикції до подачі конституційної скарги.

Невирішеним є й питання виконання рішення конституційного суду в рамках первинного провадження та інших справ у загальних судах з аналогічних правових підстав. Певним викликом є й диспозиційність та дискреційність дій судді, який може (але не має) передати справу конституційності застосованого ним акту до конституційного суду, а також питання врахування ним у цій ситуації позиції сторін справи. Поширена нині конституційна заборона судам застосовувати неконституційний акт (навіть не скасований конституційним судом) є позитивною рисою розвитку конституційного правозахисту.

Зауважимо, що сформульовані у дисертації висновки і пропозиції є результатом ґрунтовного наукового осмислення нормативних і доктринальних джерел. Результати дослідження свідчать про глибоке вивчення конституційних механізмів захисту прав людини у міжнародному та конституційному праві.

Сформульовані висновки у дисертаційному дослідженні в цілому є обґрунтованими та достовірними, ґрунтуються на аналізі значного обсягу нормативних джерел, вітчизняної та зарубіжної наукової літератури. Зміст дисертаційного дослідження свідчить про те, що визначені в ньому завдання

висвітлено в достатній мірі. Сформульовані в дисертації положення і висновки є цілком обґрунтованими та характеризуються науковою новизною.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Дисертаційне дослідження стосується важливої теоретичної проблеми міжнародного права, яка розкрита здобувачем на досить високому науковому рівні, і може бути оцінене як його особистий внесок в розвиток вітчизняної науки міжнародного права, а також міжнародно-правової практики України.

Практичне значення одержаних результатів відображено у можливості застосування та використання висновків та пропозицій дисертаційного дослідження, зокрема у:

- науково-дослідній сфері – задля наступного наукового пошуку у міжнародному та конституційному праві;
- правотворчій діяльності – під час розроблення проектів законів України, актів Уряду та центральних органів влади;
- у навчальному процесі – при викладенні та навчально-методичному забезпеченні навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Конституційне право», «Конституційне право зарубіжних країн» тощо;
- правовиховній роботі – для підвищення рівня правосвідомості та правової культури посадових осіб, залучених до процесів створення та ефективної роботи конституційних механізмів захисту прав людини.

Повнота викладу основних наукових результатів дослідження в опублікованих наукових працях. Ключові наукові результати та практичні висновки дисертаційної роботи були викладені в 23 індивідуальних публікаціях автора, зокрема: у 19 статтях у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, а також у 4 статтях в іноземних періодичних правничих виданнях та наукових виданнях України, які індексовані в міжнародних наукометричних базах а також в 10 опублікованих тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах.

Повнота викладу результатів дисертації відповідає встановленим вимогам. Кількість та обсяг публікацій, які розкривають основний зміст дисертації, свідчить про достатній та належний рівень апробації отриманих результатів.

Оцінка відповідності змісту автореферату і основних положень дисертації. Автореферат відповідає змісту дисертації та відображає основні результати наукового дослідження. Зміст автореферату характеризується точністю і логічністю викладу матеріалу, зрозумілістю та цілісністю. Дисертація та автореферат А.Л. Деркача підготовлені на належному науковому рівні та відповідають вимогам, що ставляться до підготовки та оприлюднення таких робіт.

Дискусійні положення та зауваження дисертації.

Відзначаючи вклад автора в розробку теми дисертації та наукову новизну одержаних результатів, вважаємо за необхідне вказати на дискусійні окремі положення дисертації.

1. Здобувачем зроблено висновок, що до основних проблем конституційного правозахисту шляхом розгляду скарг індивідів конституційним судом належать: доведення попереднього вичерпання заявниками захисту власних прав у адміністративний та судовий спосіб, межі прав, що підлягають конституційному правозахисту, оскарження особою відмови у прийнятті конституційним судом заяви до розгляду, усунення конкуренції між механізмами конституційного правозахисту та міжнародних правозахисних структур.

Неврегульованим є питання щодо відповідача в рамках провадження за конституційної скаргою задля забезпечення справедливості й змагальності, та можливість припинення процесу через відкликання конституційної скарги. При цьому, здобувач оминає такі проблемні питання як відмова у розгляді поданих конституційних скарг за формальними ознаками через недосконалість прописаної процедури порядку подачі скарги. Хоча саме ця проблема досліджена досить ґрунтовно в розділі 5 дисертації.

2. Дослідження було б більш ґрунтовним у разі дослідження механізмів захисту прав людини в країнах, що відмовились від конституційної скарги як форми захисту прав людини. Дійсно, як і зазначає здобувач у розділі 2, низка держав наділяє функціями конституційної юстиції Верховний суд або його окрему палату (стр. 108-113 дисертації). Більше того, у соціалістичних правових системах механізмів конституційного правозахисту, так само як й окремих органів конституційної юстиції, не передбачено узагалі. Попре поширення в правових системах низки європейських країн механізмів захисту прав особи конституційними судами через механізми конституційної скарги, багато держав із тривалою конституційною традицією або не застосовують таку модель, або передбачають лише опосередковані чи обмежені можливості звернення індивідів до органів конституційної юстиції.

3. На нашу думку, більшого аналізу вимагає положення щодо ролі міждержавних механізмів взаємодії органів конституційної юстиції для удосконалення їх діяльності щодо захисту прав людини в рамках обміну відповідним досвідом та практиками, тематичних конференцій, друку періодичних видань та утворення електронних баз даних (стр. 323-340 дисертації). Зокрема, автор не відобразив загального висновку який рівень впливу такі міждержавні механізми взаємодії мають на органи конституційної юстиції різних країн світу або є лише дорадчою платформою фактичного підвищення кваліфікації суддівського корпусу органів конституційної юстиції.

4. Здобувач визначає, що ухвалені під егідою ООН конвенції не лише передбачають право особи на захист власних прав та інтересів та встановлюють його ключові риси, але й закріплюють специфіку процедур звернення до конвенційних органів фізичних осіб. До умов такого звернення глобальний правопорядок відносить попереднє вичерпання заявником ефективних національних засобів правового захисту. Це ставить питання як віднесення установ конституційної юстиції до таких засобів захисту, так й виконання конституційними судами відповідних стандартів ефективності, опрацьованих конвенційними органами (стр. 137, 234, 287 дисертації). При цьому, у тексті

дисертації майже не розкривається позиція щодо того, що відмова органу конституційної юстиції у розгляді конституційної скарги як останньої ланки національних засобів захисту прав людини може виступати фактичною перепорою до звернення в міжнародні органи за захистом.

5. Дослідження було б більш повним у випадку більшої частини проаналізованих міжнародно-правових актів, зокрема більшої кількості судової практики органів конституційної юстиції зарубіжних країн, де така практика є найефективнішою та, відповідно, нормативно-правового регулювання порядку подання та розгляду конституційних скарг в таких країнах.

У цілому висловлені зауваження запрошують автора до наукової дискусії, не применшуючи наукового та практичного значення дослідження, проведеного ним, та не впливають на його загальну позитивну оцінку.

Загальний висновок. У цілому дисертація Деркача Андрія Леонідовича на тему «Захист прав людини у конституційному процесі: питання теорії та практики» є цілісним, завершеним дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне і практичне значення та відповідає вимогам, встановленим Порядком присудження наукових ступенів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами, внесеними згідно з постановами Уряду України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р., а її автор, Деркач Андрій Леонідович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право і муніципальне право та 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:
Доктор юридичних наук, професор,
академік НАН України,
академік НАПрН України,
директор Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

Ю.С. Шемшученко